

Sebevědomá a souladná existence. Anna Pammrová v anarchistických časopisech (1912–1914)

Radek Hylmar

rhylmar@gmail.com

SYNOPSIS

A Self-Aware and Harmonious Existence: Anna Pammrová in Anarchist Magazines (1912–1914)

This study examines Anna Pammrová's articles in two anarchist magazines (*Záduha*, *Mladý průkopník*) and in the women's magazine *Vesna*. Pammrová (1860–1945) was a feminist and theosophist who thought of femininity as a rational principle linked to eternal cosmic forces. She rejected all public institutions and promoted living independently of bourgeois civilization. In the three magazines mentioned above, she writes on problems faced by the proletariat, criticising capitalism, especially wage labour, and advocating instead for an ideal model of 'self-aware labour'. She proposes moreover the model of a free society that functions as an autonomous community in harmony with spiritual forces. In her conception, the commune is based on emancipated and harmonious life — *emancipated* in the sense that each member of the commune would remain self-aware, directly identifying with every activity he or she engages in. Personal freedom is not enough; one must live in accordance with every other living thing, and the suffering of another (human or non-human) negatively influences one's own mind. This study explores these issues and presents Pammrová's ideas in the context of her feminism and Czech anarchism of the pre-WWI period.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Autonomní vědomí; ženská racionalita; kontrola porodnosti; účelná práce; soulad s přírodou / autonomous mind; feminine reason; birth control; efficient labour; accordance with nature.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2021.2.4>

Krátce před první světovou válkou publikovala Anna Pammrová řadu textů ve dvou anarchistických časopisech, v *Mladém průkopníkovi* a v *Záduze*. Přispěla do nich různorodou směsí témat: kritizovala militarismus, buržoazní stát a jeho instituce, psala o mravnosti, kontrole porodnosti a o trendu neomalthusismu. Uvažovala o víře a skepsi nebo o praktickém uskutečňování ideálů. Také se soustředila na možnosti emancipace proletariátu, pracovní poměry dělníků a na otázky účelnosti práce. Věnovala se oblastem, které byly v obou časopisech běžné, ale které nepatřily mezi nejobvyklejší pro ni samotnou — feministku a filozofku se zájmy o podstatu ženství a duchovní spříznění s přírodou. Přesto zde pro své myšlenky našla vhodný prostor

a ukazuje se, že měla s českými anarchisty leccos společného. Shodným znakem bylo především odmítání moderních institucí (státu, církve, manželství ad.), ale i důraz na individuální vědomí a svobodnou vůli.

V době, kdy přispívala do uvedených časopisů (1912–1914), už více než deset let bydlela na samotě u Žďárce na Tišnovsku. Kontakt s civilizací probíhal skrze korespondenci a také přes knihy a časopisy. Jak se dostala k anarchistickým periodikům, není známo, ale možností je několik. Byla v kontaktu s osobnostmi kolem brněnských i pražských ženských časopisů, přátelila se s novinářkou Boženou Neumannovou, druhou ženou S. K. Neumanna (Urbánková 2016, s. 174), a cesta mohla vést i přes Anninu sestru Eleonoru Křemenovou, která měla blízko k tolstojovským idejím. Samotný fakt, že Pammrová publikovala v těchto dvou časopisech, ukazuje na jedné straně její přehled o sociálním a kulturním dění a problémy, kterými se zabývala, ale z druhé strany také dosah a charakter těchto časopisů. Byly zaměřené intelektuálně a dávaly prostor širokému okruhu témat i autorů.

Vedle *Zádruchy a Mladého průkopníka* Pammrová v téže době přispívala i do brněnské *Vesny*. V ní se kromě jiných témat (ochrany zvířat, vztahů mužů a žen, antimilitarismu a mnoha dalších) intenzivně věnovala propagaci tzv. reformní kolonie, autonomní obce, kterou kruh kolem časopisu plánoval založit. Pammrová byla hlavní mluvčí projektu a téměř každé číslo, většinou na titulní straně, obsahovalo text s podrobnostmi, jak o duchovních principech, na nichž bude obec stát, tak o praktických záležitostech. Vzhledem k jejímu samotářství, jež považovala za existenční nutnost, je její zapojení do projektu pozoruhodné, ale zřejmě se tehdy skutečně hodlala společného podniku účastnit a obec vybudovat (ačkoli nakonec projekt realizován nebyl).

Výklady věnované kolonii je možné srovnat s články pro anarchistické časopisy, materiálem této studie jsou proto i texty pro *Vesnu*. Cílem je ukázat, jak se vypořádala s výzvami sociálně ukotvených témat jako kritika kapitalistické práce, otázka (ne)užitečných činností, emancipace nejchudších vrstev obyvatel nebo představy o nové, svobodnější společnosti. Dále je cílem zjistit, jakým způsobem tu navazovala na svůj koncept ženské racionální vůle a spirituální přístup ke světu, tedy zda své teorie aplikovala, nebo se od nich nějak odchýlila; a současně analyzovat, jak její texty zapadají do anarchistické diskuse. Hlavním záměrem nicméně je na základě článků ze všech tří periodik popsat celkový koncept, který v nich představuje. Nabízí totiž určité pojetí anarchofeminismu, které navíc rozvíjí do praktických důsledků v popisech oné kolonie.

Záměru odpovídá struktura této studie. První část představí filozofii Anny Pammrové. Zaměří se hlavně na to, jak definovala člověka, jeho pozici ve světě a jak pojímala ženskou racionalitu. Další část porovná tyto aspekty její filozofie s anarchistickými. Analýzy textů Pammrové pro vybrané časopisy se koncentrují na dvě hlavní oblasti: kontrola porodnosti a kritika kapitalistické práce, resp. ideál účelné činnosti. Poslední část se bude věnovat textům o reformní kolonii. V nich využila teorie o ideálu práce a soužití lidí.

Studie se pokusí ukázat, že teorie Pammrové z uvedených periodik se podobaly spirituálním tezí českých anarchistů z raných devadesátých let 19. století. Vzhledem k tomu, že tyto staré koncepty se do velké míry promítly i do pozdějších projevů v časopisech, Pammrová v nich svými názory a argumenty příliš nevybočovala a její příspěvky většinou zapadaly mezi ostatní autory. Výjimkou byly otázky kontrolované porodnosti a sexuality obecně.

1. K POJETÍ ČLOVĚKA A JEHO MÍSTA VE SVĚTĚ

Kritický pohled Pammrové na moderní civilizaci má feministický základ, nelze ji nicméně řadit k proudu, který usiluje o zrovnoprávnění žen s muži v oblastech veřejného života. Důvodem je její odmítání veškerých institucí jako patriarchálních. Buržoazní stát a jeho aparát, církve, školství, ale i formalizované mezilidské vztahy (manželství, politické spolky), to vše je systém vynalezený a propracovaný muži, v němž nemá smysl se prosazovat. Potenciální úspěch totiž od žen vyžaduje, aby se řádu přizpůsobily, v myšlení i v jednání. V době, kdy ženy bojovaly o rovné zastoupení ve veřejné sféře, Pammrová stála v opozici „právě vůči principu, na kterém byl založen svět, do něhož se ženy tolik snažily vstoupit“ (Šmejkalová 2005, s. 109).

Veřejné instituce podle ní stojí na zděděném myšlení, zděděných pravdách. Dědičnost znamená danost celého systému a jeho neměnnost napříč generacemi. S dědičností se pojí osudovost nebo tradice, z níž údajně nelze vystoupit. Osudová neměnnost je však pouze klamem, který moderní svět vyvolává, aby populaci v systému udržel. V této manipulaci, lživě vyvolaném přesvědčení o neměnnosti řádu, spočívá nesvoboda. Východisko pro emancipaci od civilizačních lží hledala Pammrová v individuálním vědomí, v příklonu k vlastnímu rozumu a vlastní vůli.

Z toho důvodu má blíže k osobnostem, které se místo dokazování schopností rovnocenných s muži soustředily na hledání něčeho pro ženy specifického, ryze ženského. Od veřejné sféry obracely pozornost k jednotlivci, k osobním prožitkům, protože ty se mohou stát zdrojem volnosti. Svoboda spočívá v odvaze být sám/sama sebou, objevit v sobě bohatství citů i myšlení a v plnosti je prožít. Většinou je tento proud spojován s osobnostmi, jako byly Ellen Key, Laura Marholm nebo Helene Stöcker, z českého prostředí lze uvést Žofii Pohoreckou.¹ Pammrová má s nimi společný zejména důraz na jedinečnost ženské, resp. individuální zkušenosti v protikladu nikoli ke zkušenosti mužské, ale k patriarchálnímu řádu a jeho logice. Šlo jí o nezprostředkovaný vztah k realitě, který se uskutečňuje vlastním nezávislým myšlením.

Rozdíl proti zmíněným osobnostem spočívá v názoru na sexualitu. Esence ženství, kterou objevovaly, více či méně obsahuje rovinu erotiky. Pravda o ženě se mimo jiné týká i hloubky jejího erotického temperamentu. Erotickou touhu jako něco podstatného pro ženskou osobní zkušenost ovšem Pammrová konzistentně odmítala. Sexualita nejen že nesouvisí s ničím autentickým, ale dokonce přístupu k vlastní osobnosti brání. Kontakt se skutečností se odehrává skrze myšlení, rozum. Pohlavnost naopak do světa přináší iracionalitu (Ticháčková 2011, s. 164). City nebo emoce součástí identity sice jsou, ale erotické touhy k přímé (nezprostředkované) subjektivní zkušenosti nepatří.²

Pammrová rozlišovala hmotnou a duševní složku člověka (tělo a vědomí). Dualismus na úrovni jednotlivce kombinovala s globálním principem ženství jako univerzální vůli. Výrazy, kterými Pammrová univerzální vůli nazývala, odkazují k ženské

1 Srov. Bahenská — Heczková — Musilová 2011, s. 65–67, nebo Heczková 2009.

2 Důraz na individuální duchovní složku, kritický postoj k volné sexualitě, zájem o teosofii a hledání principiálního věčného ženství staví Pammrovou z ženských osobností nejbližší k Pavle Moudré (srov. Słowik 2014).

rodovosti: principiální ženství, kosmické ženství,³ všesvětová matka v nás, praduše, kosmopsychický instinkt a další. Na esenci ženství upozornila i při komentování Otto Weininger v *Ženském obzoru*: „Dívaje se vždy jen na ženy, nedovedl správně hleděti na ženu, jako na entitu celého druhu, na sílu utvářející celé rodové hnutí“ (Pammrová 1909a, s. 80; zvýraznila Pammrová).

Podle Šmejkalové hledání ženského principu u Pammrové nesouvisí s femininitou jejích současnic, protože jí nešlo o osvobození konkrétních skupin žen v určitém sociálním, rasovém nebo etnickém kontextu. Její „principiální ženství“ mohlo existovat před civilizací, resp. před konstrukcí ženství, kterou civilizace vytvořila (Šmejkalová 2005, s. 109).

Nicméně i přes mytickou, ahistorickou povahu má její kosmické ženství potenciál konkrétních sociálních změn. Pammrová se nevyhýbala praktickým otázkám nebo třídně podmíněným problémům. Články pro oba anarchistické časopisy jsou cíleny na čtenáře z proletářského prostředí a autorka v nich demonstrovala, že její koncept má společenské důsledky. Propojení teosofických nauk s třídními, genderovými nebo rasovými problémy lze v Evropě na přelomu století sledovat v mnoha podobách a Pammrovou je možné vidět i v tomto kontextu.⁴

Klíčem k sociální aplikaci je u ní vztah individuální vůle člověka s univerzálním principem ženství. Pammrová pracuje s paradoxem, že individuální vůle, která spočívá v autonomním vědomí a nezávislém rozhodování, má být ve shodě s vůlí univerzální: „Nevytváří-li obě harmonický soulad, nesměřuje světový vývoj k naplnění svého určení“ (Ticháčková 2011, s. 164). Shodu individuálního vědomí s vyšší vůlí Pammrová vymezuje vůči egoismu a sobectví. Harmonie s vyšší vůlí totiž znamená také soulad s ostatním tvorstvem.⁵ Ženská rodovost jako univerzální princip vede k soudržnosti mezi člověkem a dalšími lidmi, k harmonii mezi vším živým, proto může být základem pro alternativní sociální uspořádání.

K jejímu pohledu na moderní svět patří i důsledné odmítání bolesti a utrpení, které se objevuje v mnoha textech napříč různými tématy. Žádná lidská činnost by se neměla provádět jako nutné zlo, neměla by se trpět. Utrpení klade Pammrová do vztahu se zmíněnou dědičností, s patriarchální tradicí, a poukazuje na souvislost mezi „strpěním“ starých pravd a utrpením: „trpěti — trpělivost — trpnost — útrpnost. Slova ta opakována [...] stačí stupňovati pesimismus až k šílenství“ (Pammrová 1909b, s. 205). Principiální ženství i společenství, které by z něho vycházelo, je naopak plné radosti a štěstí.

Novou společnost zakládá Pammrová na ženské racionalitě. Někdy mluví univerzálně o člověku a jeho rozumu, ale výrazy kosmické ženství, ženské vědění, „zbudování ryze ženské kultury“ apod. jednak směřují k předkulturní rodovosti a jednak umožňují zřetelněji se vymezit vůči patriarchální struktuře. Na ní kritizuje zejména nemožnost žen uplatnit se v ní, aniž by se jí musely přizpůsobovat a sebe samy zapírat. Dominantní řád vnucuje představu, že jiný způsob existence není možný. Proto

3 Titul „Kosmická žena“ nese také příloha brněnského časopisu *Vesna*, do něhož přispívala.

4 Viz např. Albrecht 2018 a další práce Jessicy A. Albrechtové nebo publikace Juliana Strubeho, např. Strube 2017.

5 Blíže ke vztahu individuální a univerzální vůle viz Ticháčková 2014, s. 56–72, 110–112, resp. Ticháčková 2011, s. 164–165.

je celá struktura strnulá, daná našimi předky a v neměnné podobě zase předávaná potomkům. Problémem je také plošný dosah, tzn. každý má vůči institucím stejný poměr, legislativa nebere ohled na individualitu a dopadá na každého stejně. Přitom se nemluví „o právu, jež s námi zrozeno jest“ (tamtéž). Alternativní princip se soustředí na individuální vědomí, které zaručuje autentické myšlení a nezávislé rozhodování.

Mnohé z těchto pozic lze sledovat také u českých anarchistů. Pammrová k nim má blízko už svým kritickým postojem vůči moderní civilizaci a jejím institucím, ale hlavní podobnost je v představě vhodnějšího společenského uspořádání, pro něž je východiskem individuální svobodná vůle.

2. SOUVISLOSTI S ČESKÝM ANARCHISMEM

Anarchistické popisy budoucí společnosti, ideálního řádu zbaveného útlaku, chudoby, válek a dalších problémů, byly vždy spojeny s pohledem na jednotlivce. Nešlo jen o práva a povinnosti v novém uspořádání, autoři vizí se zaměřovali na individuální tělesnou a duševní konstituci. Definovali společnost od vztahu každého člověka k sobě i ke svému okolí, teprve poměr mezi lidmi nakonec tvořil celkový společenský obraz. První takové koncepce se objevily během první poloviny devadesátých let 19. století (srov. Hylmar 2017, s. 22–27). Pro srovnávání s pojetím Anny Pammrové je podstatné, že rozlišovali tělesnou a duševní stránku člověka, přičemž duši rozuměli vědomí o sobě. Význam sebe-vědomí se v průběhu let v různých časopisech a u různých autorů měnil, stejně jako ne vždy platilo rozlišování hmotné a nehmotné složky člověka (těla a duše), nicméně emancipace konstantně spočívala v identifikaci s vlastní osobností a v sebe-vědomém jednání. Příklon k vlastnímu vědomí je především odvratem od jakéhokoli mocenského centra a cestou k autonomii rozhodování.

Svobodný člověk je východiskem pro představu nového společenského řádu v každém případě, ovšem způsobů, jak se k novým poměrům dobrat, je více. Při hledání společných prvků a odlišností s myšlenkami Pammrové je možné mluvit o dvou hlavních. Lze je navíc zhruba vymežit časově, i když první trend nikdy úplně nevymizel.

V raných devadesátých letech, přibližně do roku 1896, se v časopisech *Omladina*, *Volný duch* a několika dalších uplatňoval duchovní princip. Ústředním konceptem byl v tomto období panteismus. F. V. Lorenc nebo A. V. Haber stavěli své teze na jednotné síle, která je věčná, neměnná a která veškerou hmotu světa včetně všech rostlin a živočichů vede k pokroku. Pokrokem měli na mysli směřování k všeobecnému prospěchu a blahu, nikoli materiálnímu, ale duchovnímu. Jednotnou vůli pokroku nazývali různě (duch, síla, bůh aj.), ale v zásadě šlo o energii, která vede vše živé k ideálu.

Pro budování nové společnosti je důležitý soulad jednotlivců se silou pokroku. Soulad spočívá ve vědomí o sobě a v rozhodování nezávislém na platných zákonech a pravidlech institucí. Právě svou nezávislostí na měšťanských (tj. umělých) normách a principech sleduje individuální vědomí směr všesvětové vůle.

Na těchto teoriích řešili konkrétnější aspekty společnosti. Zabývali se etickými principy a tvrdili, že solidarita a zodpovědnost za sebe i za druhé je vlastností každého emancipovaného člověka, uvažovali o násilí a promýšleli hranici mezi legitimním aktem vzpoury vůči institucím a zločinem. Rozpracovali další otázky, včetně např. politické aplikace, když kritizovali centralistické rozhodování.

Ačkoli Pammrová mluví v jiných pojmech (a uvedené teorie raných zástupců hnutí spíše neznala), je možné najít podobnosti jejího konceptu s tím anarchistickým. Mezi nejpatrnější patří princip sebe-vědomí ve smyslu opuštění svazujících institucí, představa jednotné vůle, s níž by mělo být individuální vědomí v harmonii, ale i popis svobodnější společnosti metodou od jednotlivého k obecnému.

Raní zástupci hnutí explicitně rozlišovali tělesné a duchovní, protože pokrok se děje v oblasti ducha. Duch je přítomen kromě lidí také u nižších živočichů a rostlin a vše postupně spěje k vyšším úrovním. Podobný vývoj představuje Pammrová jako „přírodní duchovost“, pud osobního rozvoje. Každý živočich má právo na dokonalejší, harmoničtější vývoj své duše, „oč méně snad rozumovosti má zvíře, o to více má životnosti, tudíž vývojové oprávněnosti“ (Pammrová 1913g, s. 2).

Stejně jako anarchisté od duchovních teorií vždy nakonec dospěli ke konkrétním příkladům chování a k návrhům reform, také Pammrová má snahu o praktické řešení. S tím souvisí druhý trend anarchismu, který se začal prosazovat později, přibližně od konce devadesátých let a na začátku 20. století až do první světové války. Autoři textů se začali mnohem více soustředit na všednodenní problémy a místo duchovních konceptů převážila témata zdraví, hygieny, fenomény vegetariánství nebo naturismu, ale také otázky sexuality či mateřství. Důraz na určité kvality jednotlivce jako předpoklad budování nového sociálního řádu se neztratil. Duchovní náhled na svět, potřeba solidarity s bližním i problematika násilí a převratu, např. v reakcích na ruskou revoluci 1905, silný proud antimilitarismu, zejména v letech balkánských válek od roku 1912, všechny tyto záležitosti se v časopisech dál probíraly. Okruh témat se však rozšířil a maximalizace zdraví se v tomto období stala jedním z ústředních motivů. Tělesné zdraví jednotlivce bylo podmínkou pro zdraví a dokonalost celku společnosti. Vedle protialkoholní propagace nebo kritiky neuspokojivých pracovních podmínek dělníků se věnovali také kontrole porodnosti, resp. neomalthusismu.

Pro Pammrovou, s ohledem na články, které v letech 1912–1914 publikovala ve třech studovaných časopisech, byly otázky mateřství, plození a potomstva klíčové a přímo k neomalthusismu se vyjádřila v *Zádruze*. Vítala tendence ke snižování počtu dětí, ale z jiných důvodů a jinými způsoby než Paul Robin a anarchistická propagace, která z neomalthusismu přejímala zejména Robinovy texty.

V několika článcích věnovaných kontrole porodnosti na sebe reagovaly Pammrová s Marií Volfovou. Na rozporech, o kterých diskutovaly, se ukazují obecnější rozdíly v pohledu na budoucí novou společnost nebo na otázky mravnosti. Oběma šlo o matky, které jsou častými porody vyčerpané. Obě se také shodnou v tom, že je potřeba vzdělávat proletáře a vést je k prozřetelnému plození. Pojem „prozřetelné plození“ si však představovaly odlišně. Volfové jde o silné a zdravé potomstvo. Argumentuje tehdy běžnou tezí, že méně dětí znamená lepší podmínky pro každé z nich, tedy kvalitnější výchovu, přijatelnější hmotné, finanční poměry apod. Mluví o otroctví, z něhož je možné uniknout právě omezením počtu potomků, tzn. vztahuje tuto záležitost na širší situaci chudých vrstev. Antikoncepce (případně umělé přerušení těhotenství) je pro Volfovou praktický výdobytek umožňující osvobození ženy a obecně chudých vrstev. Programovat plození dětí prozřetelně je „zbraň proti dnešnímu nespravedlivému systému“ (Volfová 1914, s. 184; zvýraznila Volfová). Přitom však, stejně jako Robin, nezpochybňuje manželství a instituci rodiny. Jde jí o zlepšení sociálních podmínek ve stávajícím systému.

Pro Pammrovou je manželství institucí, v níž se žena přizpůsobuje svému muži. Spolu s užíváním antikoncepce je buď pouhým zdrojem mužovy rozkoše, případně, pokud sama touží po erotických požítcích bez následků, je vedena posedlostí, a z důvodu opojení myslí je nesvobodná. Užívání prostředků proti početí staví proti ideálu kosmického ženství. Praktiky „mechanické pohlavnosti“ odporují rodové podstatě, ubíjejí cit pro čistotu rodu a stojí v cestě vývoji, a to nejen duchovnímu, ale i tělesnému. Sexuální život ovlivňuje plození, narození, dědičnost i výchovu. Proto prosazuje pohlavní mravnost. Cílem je vyšší účelnost vztahů obou pohlaví a schopnost „promítnouti pohlavnost v obvod myšlenkovosti a vůle“ (Pammrová 1914b, s. 199).

Volfová namítala, že takové hledisko je v kontrastu s opravdovým životem: „Nemůžem přece hlásat úplnou pohlavní abstinenci! Bylo by to marné a zbytečné“ (Volfová 1914, s. 184; zvýraznila Volfová). Pammrové však nešlo o askezi. Chtěla pracovat na zduchovění každého pohlavního styku. Podlehnutí erotickému pudu se vysmívala jako maniakální souloži a paskvilu, který jde i proti tomu, co je pro Volfovou účelem: hygieně a eugenice.

Oběma šlo o vývoj k určité formě dokonalosti. Volfová, ve shodě s dalšími anarchisty přebírajícími učení Paula Robina, prosazovala užití prostředku proti početí jako vynálezu, který usměrňuje síly přírody ve prospěch člověka, jeho zdraví i hmotné situace. Vášnivost lidí se spoutat nedá, ale rozumným počínáním lze směřovat k lepším životním podmínkám. Pro Pammrovou antikoncepce popírá lidskou důstojnost a její užívání se neslučuje s harmonickým („estetickým“) vztahem muže a ženy. Odsuzuje ji právě jako civilizační, protipřírodní prostředek. Pohlavní pud rozlišuje na instinkt rodu a erotickou posedlost, která zanechává neblahé stopy. Pammrová i Volfová kladou důraz na racionální pohnutky, ale Pammrová považuje „rozumné“ chování v sexuálním životě, tj. prozřetelné plánování početí, za onu patriarchální, buržoazně kapitalistickou racionalitu, vůči níž stojí v opozici. Volfová mluví o „sociální rovině“ a myslí tím pozvednutí chudých vrstev z bídy. Pammrová hovoří „v zájmu sociální pravdy všerodové“ a jde jí o povýšení duchovní, s nímž je ovšem spojený i tělesný vývoj.

Kosmické ženství se spíše podobá teoriím, které představovali anarchisté v první polovině devadesátých let. Oba přístupy nacházejí autenticitu a svobodu v nitru člověka, oba pracují s všeprostopující principem, ale současně rozlišují tělo a duši, protože kladou důraz na duševní vývoj a nezávislou vůli. Řešení praktických problémů i pozdější příklon k otázkám životního stylu se shoduje se zájmy Pammrové. Sama říká: „další rozumový vývoj pokolení závisí na intenzitě snahy po reformě zaměstnání, zábavy, jídla atd., po změně všeho, co se zove podkladem zdebytí civilisovaného člověka [...]“ (Pammrová 1913i, s. 2).

S pozdějšími zástupci hnutí se neshodla v problematice sexuality, kterou se autoři v raných devadesátých letech příliš nezabývali. Ovšem v diskusi o prozřetelném plození nejde jen o sexualitu nebo mravnost, nýbrž o celkový pohled na dichotomii příroda-kultura. Ta spočívá v rozlišení civilizovaného světa od divoké přírody, kterou má člověk svými technologiemi zkulturnit. Pro autory, kteří vycházeli z textů Paula Robina, i pro Pammrovou byla antikoncepce přesně takovým „kulturním“ prostředkem. Na tom se shodovali. Proto spor mezi nimi je obecnější a vychází ze stanoviska vůči zmíněné dichotomii: zastánci Robinova přístupu následovali civilizační, pod-

maňující pohled na přírodu, zatímco Pammrová odmítala technické, protipřírodní pomůcky, které navíc zasahují do tak zásadního pole jako plození a mateřství.

3. ZUŠLECHŤUJÍCÍ PRÁCE

Tématu práce se Pammrová věnovala zejména v článku *Úkoly přetvořovatelů*, který na pokračování vycházel v obou časopisech, v *Mladém průkopníkovi* i v *Zádruze*. Kritizovala v něm pracovní poměry v kapitalismu a představila návrh reformy. Hlavní linií je kritika tzv. výdělkářství. Tím je schéma, podle něhož dělník potřebuje být zaměstnán i za malou mzdu, aby sebe a svou rodinu uživil. Honbou za výdělkem je neustále vyčerpaný, ale zároveň je hnaný nejasným doufáním, že v budoucnu se jeho stav zlepší. Dělník i jeho zaměstnavatel (autorka je skoro výhradně nazývá otrokem a otrokářem) setrvávají v bludném kruhu výdělkářství, protože údajně nemají na výběr: „Oba stejně věří, že je neodkladnou ‚kulturní‘ potřebou rváti se takto o zisk [...]“ (Pammrová 1913a, s. 77). Tuto víru však Pammrová považuje za civilizatorní lest, která vnucuje touhu po penězích a zbohatnutí, jako by to byla nutnost.

Výdělkářství ze strany dělníka je obzvláště nesmyslné, protože nevede k osvobození, nýbrž pouze k lesklejšímu živoření. Dav je zmalátnělý dutými hesly. Lidé podléhají iluzi, že tento stav tu byl vždy a není možné ho změnit. Příčinou je moderní automatizace veškerého jednání. Automatizací nemyslí strojovou výrobu v továrnách, ale především jistotu, pevnost systému i myšlenkových vzorců, které ho udržují. K automatizaci všech úkonů vede školení, doslova odborné vzdělání. Správně vyškolený člověk je zautomatizovaný jedinec, který vstupuje do systému, aniž by ho zpochybňoval. Automatizaci chápe jako omezování duchovního rozvoje — mechaničtí nebo automatičtí inteligenti pouze opakují zděděné pravdy.

Vedle redukce myšlení spočívá problém automatizace a výdělkářství v tom, že staví dělníka a jeho zaměstnavatele vždy proti sobě — oba mají zájem o finanční prospěch, a to na úkor toho druhého. Konflikty a boje o zisk vyvolané falešnými představami vedou k odlidštění, odživotňování. Proto opačné pojmy životnost a lidštější směřování znamenají zejména svobodu myšlení a schopnost „souladné existence“.

Cestu z bludného kruhu popisuje Pammrová různě, včetně extrémnějších prohlášení: „Setba Bolesti dozrála opět v klasy Vzpoury: Zítra dojde ku srážce životní Nutnosti s protiživotními zvyky; a na pláni Účelnosti střetnou se jiné osobní snahy s despotickými soudobými smyšlenkami o zápase existenčním“ (tamtéž, s. 75; zvýraznila Pammrová).

Střet, o němž autorka mluví, se odehraje na poli účelnosti. Klíčová je totiž otázka, co je účelné, jaká činnost je užitečná. Výdělek je pro ni vždy bezúčelný. Požaduje důstojnější činnost, na níž nelpí značka prodejnosti, a přichází s rozlišením práce do tří kategorií: nevyhnutelné, výdělečné a zušlechťující. Na rozlišení je důležité, že neodmítá existenční činnosti samy o sobě, tj. práce nevyhnutelné. V rámci kapitalistické práce vnímá dvě zvláštní možnosti, neboli ne každá činnost za mzdu je hnaná čirou touhou po výdělku. Nicméně z kruhu otroků a otrokářů vede cesta skrze třetí typ, zušlechťující. Pammrová ji spojuje právě s „lidstvím“, s „životem“, resp. „životností“, ale je potřeba ji chápat také v souvislostech rozumu, myšlení a sebevědomí. Zušlechťující a účelná činnost je taková, která není vyvolána klamnými představami, nýbrž

je podnícena niterným zaujetím, člověk si ji vybral svobodně, po vlastním uvážení. Potom je (životní) energie správně investována, není zaprodána, neplýtvá se s ní.

Životní energii nazývá také silou a v návaznosti na svou kosmickou filozofii ji klade do vztahu s „praživlem tvůrčího dění“. Současně ale říká, že se nejedná o nic vzdáleného, neuchopitelného, právě naopak, my sami jsme její původci: „Nešplháme se tu v končiny nedostupné, nediskutujeme zbytečně o Neviditelném, Neohraničeném: zůstáváme povždy jen v rámci člověčího nazírání. Neznámo, o němž filosofujeme[,] není nic jiného, leč ústrojná podstata vlastního rodu. Neviditelno, s nímž hovoříme[,] je síla, která skrze nás vzniká a v níž opět sebe proměňujeme“ (tamtéž, s. 53; zvýraznila Pammrová).

U Pammrové obecně platí, že sebevědomá existence vede k osobnímu štěstí. Stejně u práce je potřeba, aby se s ní člověk vědomě identifikoval. Účelná činnost vychází z osobního zaujetí, jež bylo vyvoláno nikoli manipulativními klamy institucí, nýbrž strážlivou úvahou.

Následující část ukazuje, jak se o pracovních poměrech psalo ve studovaných časopisech, tzn. mezi jaké myšlenky a názory se její přístup zařadil.

4. TÉMA DĚLNICKÉ PRÁCE V ANARCHISMU

Oblast práce v anarchistických časopisech je velmi rozsáhlá a navíc natolik propojená s každodenností dělníků jako hlavní cílové skupiny, že se jí nějakým způsobem dotkne většina článků. Téma se objevuje v kritických textech zaměřených na vykořisťování chudiny, v představách o budoucí volné společnosti (včetně obšírných diskusí o syndikalismu), v návodech, jak záměrů dosáhnout, i v čistě praktických člancích (zápisy schůzí, referáty ze sjezdů, zprávy o nepokojích, stávkách apod.). K tématu odkazují i kreslené karikatury velkopodnikatelů atd. Pojetí práce hraje důležitou roli také při vymezování se vůči myšlenkám a praktikám sociální demokracie.

Specifická situace je ve dvou vybraných časopisech, v *Záduze* a *Mladém průkopníkovi*. Byly v nich otiskovány různé, vzájemně značně rozdílné názory. Je to dáno otevřeností obou periodik, resp. snahou přiblížit čtenářům hnutí v co nejširší perspektivě. Věnovaly se historickým a teoretickým přehledům, dávaly prostor českým představitelům i překladovým textům a nezaměřovaly se na jeden proud, nýbrž chtěly představit různé možnosti uvažování a přístupy k řešení problémů.⁶ Pestrost názorů je vidět i v příspěvcích, které se věnují práci jako takové, tzn. v pojednáních o smyslu výroby a výrobků, v popisech ideálních pracovních podmínek nebo v úvahách o tom, co je a co není užitečná činnost.⁷

Příkladem otevřenosti časopisů je článek *Budoucnost práce* anglického spisovatele H. G. Wellse, kterého nelze označit za anarchistu a s některými myšlenkami jeho

6 Největší podíl na rozmanitosti měl Michael Kácha, redaktor obou časopisů v několika letech před první světovou válkou; blíže ke Káchovi a k oběma časopisům viz např. Machková 2015, zejména s. 27–29, nebo brožury Anarchistické federace Magincová 2015 a *Kácha in memoriam* 2018.

7 Takovým příspěvkům se věnuje následující analýza, protože tematicky vyhovují zaměření Pammrové.

textu by mnozí zástupci hnutí nesouhlasili. Zachovává totiž model zaměstnanec-zaměstnavatel a „pouze“ předkládá návrhy na zlepšení situace dělníků. Kritizuje přitom dosavadní legislativní úpravy i snahy reformistů na poli práce obecně, protože se mýjí s hlavním problémem. Tím je skutečnost, že se pracuje bez zájmu o výsledek. Taková práce nudí a ubíjí. A pouze proto, že dělničtí vůdci nedokážou rozpoznat tuto podstatu, žádají vyšší plat, lepší zdravotní opatření apod. Vtělují svou nespokojenost do nepřiměřených a současně neúplných požadavků. Řešení dělnické otázky jako takové spočívá pro Wellse v problému moderního způsobu práce. Účelnou činnost musí podněcovat hlubší záměr, má být poháněna osobní iniciativou, hrdostí a svobodou. Měla by být prováděna „vlivem ať jakkoli utvářeného vědomí“ (Wells 1913, s. 68). Jinak nejen že nebude účelná, ale bude v dělníkovi budit nenávisť. V pojmenování problému by se Wells nejspíš shodl s většinou čtenářů i přispěvatelů časopisu včetně Pammrové; podobně jako ona také kritizuje nepřátelský poměr zaměstnance a jeho pána. Avšak pokud jde o návrhy řešení, je otázka, nakolik jsou myšleny vážně a jak asi mezi čtenáři rezonovaly. Navrhuje zřídit „mezinárodní výbor na potírání nudy“ a místo úplného zrušení vztahu dělník-továrník nebo jeho zásadní reformy doporučuje zaměstnavatelům, aby se stali „vzorem ušlechtilosti a ohleduplnosti“, neboť jsou viditelnými představiteli problému, a nespokojenost pracujících se tak obrací vůči nim.

Radikálnějším textem, přestože vychází z obdobných názorů, je článek *Anarchism dělníka* od Jeana Wintsche, zakladatele tzv. Ferrerovy školy v Lausanne. Podobně jako Wells je přesvědčen, že dělník potřebuje mít prospěch z vynaloženého úsilí. A shodně také klade práci do centra sociálních reforem. Oblast hospodářství je klíčovým místem, kde se mají odehrát společenské změny: „To jest tam, odkud celý život přýští — na poli práce musí býti počátek učiněn ku znovutvoření společnosti — v dílnách, továrnách, dolech, na polích“ (Wintsch 1913, s. 133). V záměrech však Wintsch postupuje mnohem dál. Požaduje přerozdělení práce a výrobních prostředků, resp. přímo jejich převzetí pracujícími.

I Gustav Landauer v článku *Anarchistické myšlenky a anarchismus* klade práci do širší roviny budování nové společnosti. Ale zatímco Wintsch požaduje změnu na úrovni celku a hovoří o pracujících jako o třídě, Landauer se zaměřuje na jednotlivce. Východiskem ke změnám je nitro člověka, jeho prožitek. Originál článku (*Anarchische Gedanken über Anarchismus*) byl uveřejněn v revui *Die Zukunft* roku 1901.⁸ Tehdy Landauer působil ve Friedrichshagenu u Berlína a společně s dalšími anarchisty tu založil monistické sdružení *Die neue Gemeinschaft* (1900). V téže době připravoval knihu *Skepsis und Mystik* (1903). Monismus anarchistů z Friedrichshagenu byl duchovním hledáním společné identity skrze znovuzrození jednotlivých členů kolektivu. Pojetí se odráží i v tomto článku, který představuje „anarchii“ jako individuální i kolektivní ideál. Nalezení nového člověka provází mystický prožitek a praktické záležitosti nově utvořené společnosti, včetně práce, mají vycházet z existence oproštěné od materiálních tužeb. Jedinice, kteří v sobě zabíjí starého člověka, aby zrodili nového, Landauer vyzývá ke společné práci a k budování konzumních spolků či bytových družstev: „[...] opouštějte třeba města a pracujte motykou a lopatou, zjednodušte svůj vnější

8 Přepis textu k dispozici zde: <https://www.anarchismus.at/anarchistische-klassiker/gustav-landauer/99-gustav-landauer-anarchische-gedanken-ueber-anarchismus>.

život, aby místo luxu zaujal duch; organizujte, osvěcujte, pracujte pro nové školy, získávejte děti [...]“ (Landauer 1913, s. 51).

Zatímco Pammrová při obratu k vlastní osobnosti zdůrazňuje intelekt, Landauer spojuje niterný prožitek vedoucí k anarchii s něčím neprozkoumaným. Odmítá rozumově založené vize: „Správně počítá, jen kdo počítá s neznámým“ (tamtéž). Anarchie je temným, hlubokým snem, a nikoli lehce pochopitelným světem. Cesta k ní vede zastřenou branou našich instinktů. Přesto se Pammrová s Landauerem v mnohém shoduje. Společný je zejména odmítavý postoj vůči civilizaci a její logice, kterou pro oba ztělesňuje měšťanský kalkul. Landauerova kritika rozumu je stejně jako u Pammrové odsouzení buržoazní vypočítavosti. Temný sen pro Landauera neznamená odevzdat se silám nevědomí: „Mám toho za neovládaného, volného, sama sebe, anarchistu, kdo dovede vládnouti nad sebou“ (tamtéž). Anarchie se nachází uvnitř každého člověka, který přemýšlí o světě a duchu. „Máme při tom na mysli jakousi životní touhu takového člověka, ještě jednou se duševně znovu zroditi, vytvořiti novou vnitřní bytost [...]“ (tamtéž, s. 50). Pammrová shodně spojuje principiální ženství s životní energií. Pojem znovuzrození podobně užívá např. v závěru článku *Rozmluva o pochybování* (Pammrová 1913h, s. 68). Srovnání je neúplné, vychází z jediného Landauerova článku, nicméně ukazuje na podobnosti ženského ideálu Pammrové s některými monistickými tezemi.⁹

Petr Pech v článku *Dvojitý zápas* vystihuje problémy obsažené i v ostatních uvedených textech. Dvojitý zápas znamená, že oproti jiným druhům tvorstva musí člověk kromě boje za holou existenci usilovat také o lidskost. Ta nastane, až lidé přestanou jeden druhému otročit a nebudou se mezi sebou ubíjet. Nepřítelem lidskosti jsou instituce, resp. celý systém kapitalistického vykořisťování, ale také tradice. Překážkou je i přístup a jednání samotných dělníků, zejména prodej sebe sama za nízkou mzdu, což nazývá kšeftařením nebo poklonkováním. Při kritice soudobých pracovních poměrů naráží Pech na podobné nedostatky jako ostatní autoři: jednotvárnost nebo nemožnost podílet se na výnosu. Vybízí k jinému životnímu směru, než jaký vnucuje prostředí, a přináší myšlenku vývoje. Lidskost pro něho nepředstavuje neměnnou hodnotu, která buď je, nebo není. Ve snaze o ni sama lidskost „bude se vyvíjet v nekonečných přeměnách, předcházejíc svoje uskutečnění“ (Pech 1912, s. 18). Směřování k ideálu provází „upřímné záchvěvy nitra“ a „obrození lidského života“.

Problémy spojené s dělnickou prací by někteří autoři řešili změnou v rámci stávajícího systému (Wells, Wintsch). Navrhují postupovat od celkových změn (legislativních aj.), které nakonec pocítí všichni pracovníci. Pro jiné autory je východiskem nitro člověka (Pech, Landauer). Odtud vede cesta k podobně smýšlejícím druhům a k širším kolektivům. Podstatným tématem je smysl práce, resp. její účelnost ve vztahu ke společenským reformám. V detailech se autoři liší, ale shodují se v tom, že práce nemůže být oddělena od zájmů toho, kdo ji vykonává. Z přehledu je vidět, že Pammrová nevstoupila do debaty s něčím neobvyklým nebo výstředním. Spíše na některé aspekty položila větší důraz. Vedle kritiky výděkářství a upozornění na životní síly, které kapitalismus ubíjí, poukázala na všesvětový, přímo kosmický rozměr problému. Lišila se expresivnějším slovníkem, nicméně pokud jde o tematiku práce, meritem věci tolik nevybočovala.

9 Blíže k Landauerovi viz např. Tomek — Slačálek 2006, s. 365–380.

5. REFORMNÍ KOLONIE

V době, kdy Pammrová přispívala do *Zádruchy* a *Mladého průkopníka*, publikovala také v časopise *Vesna* (s podtitulem *Neodvislý, politický a vzdělávací list žen československých*). Věnovala se v něm podobným tématům. V případě problematiky práce i zde kritizovala výtěžkářskou kulturu a do protikladu vůči ní stavěla zušlechťující životnost. V možnostech realizace myšlenek šla ovšem ve *Vesně* mnohem dál, resp. byla konkrétnější.

V článku *Nevšední propaganda* kritizuje propagaci zalidňování, která kvůli zaplnění továren, kasáren, nevěstinců a šachet cílí především na chudinu. Rozumné ženy by ji měly odmítnout, pokud jim jde o blaho své a dítěte. V kontrastu žádá důstojné zrození člověka jako tvůrce lepších životních útvarů a navrhuje zakládat zvláštní obce, v nichž by bylo možné ženu i dítě osvobodit.

Založení autonomní obce pod názvem Reformní kolonie se bude *Vesna* později věnovat v každém čísle. Ale už při těchto náznamech je znát, že Pammrová od počátku stavěla do jejího centra ženu jako matku a vychovatelku: „[Potomstvo nové éry světých matek] [j]souc odkojeno krásou niterné hudby, nebude obětí pekelných funkcí zmechanizované pohlavnosti; vychováno ženami bohatými duchem tvůrčím, nebude proklínat více pozemskou svoji pout“ (Pammrová 1913e, s. 2).

Konkrétněji k autonomním osadám se Pammrová poprvé vyjadřuje v článku o kolonii Unesma v Německu. Spoluzaložil ji nositel Nobelovy ceny za chemii (1909) Wilhelm Ostwald, kterého Pammrová nazývá vůdcem německých monistů. Popisuje jejich záměry a porovnává je s těmi, které plánují sami. Unesma má být zemědělská osada založená na monismu. Oceňuje družení zemědělců s inteligenty různých oborů na jednom místě kvůli možnosti vzájemného vzdělávání. Obdobným cílem Unesmy s jejich vlastní osadou je směřování ke zdravému potomstvu, a to nejen výchovou, ale i rozením dětí volným způsobem. Problém je ovšem v pravidlech sexuální reformy, podobně jako jinde se vymezuje vůči nemravnému, neoduševnělému rozmnožování i proti prostředkům, které mají bránit početí. Kult nízké smyslnosti činí z monismu příliš materialistické učení. Pohlavně zvrácená rasa může jen těžko pěstovat šťastné potomstvo.

Jejich vlastní kolonii se Pammrová začala věnovat v létě 1913. V srpnu mělo dojít k obeznámení veřejnosti s projektem, ale kvůli nízkému zájmu se schůze neuskutečnila. Bohumil Jiroušek, který cituje z korespondence Pammrové s Pavlou Moudrou, uvádí, že v letech 1913–1918 se v dopisech objevovaly plány a popisy „kolonie transformistů“ (Jiroušek 1998, s. 140). Jiroušek píše, že její úvahy jsou, mimo jiné i pro její naprostou chudobu, nerealistické. Celý podnik je sice možné řadit k jejímu utopismu, nicméně právě praktické otázky a pochyby se ve *Vesně* snažila rozptýlovat. Od 15. října 1913 téměř v každém čísle vysvětlovala, oč jim jde, vybízela k přihlašování zájemců, kteří by se chtěli stát obyvateli obce, a reagovala na otázky, obavy a námítky čtenářů. Záležitosti ohledně zařízení a provozu usedlosti se tu prolínají s tezemi, na nichž má být obec duchovně postavena.

Pochybnosti čtenářů¹⁰ se týkaly nepříznivosti doby k neobchodním činnostem. Obec nedokáže soutěžit s kapitalistickou bezohledností, a v důsledku se tedy oby-

10 Soudě dle odpovědí Pammrové.

vatelé neuživí. Na to Pammrová argumentuje kolektivní a správně koordinovanou prací. Dosud lidé pracují každý zvlášť. Při společné a dobře organizované práci se obyvatelé kolonie uživí naopak snadněji. Problém existenční nezávislosti na okolním kapitalistickém systému spojuje s otázkami pohodlí a luxusu. Obec bude sice nakupovat suroviny a prodávat vypěstované produkty, ale cílem je pouze soběstačnost, nikoli zisk a obohacení. Připouští potřebu alespoň minimálních hmotných podmínek, bez nich se nelze rozvíjet. Prosté pohodlí je nutné už kvůli dobré náladě. Dodává však: „Novorozené myšlenky nesmí být udupávány kvůli jakémusi hmotnému imperativu“ (Pammrová 1914e, s. 2).¹¹

Oblast pracovních podmínek v reformní kolonii se probírá v souladu s tím, jak Pammrová téma zpracovala v *Zádruze*.¹² Úkoly mají být rozděleny podle potřeb a schopností, aby každému vyhovovaly, „aby povinnosti netlačila, práce aby nezhnusa“ (Pammrová 1914e, s. 2). Měly by se vykonávat jen takové činnosti, které jsou podníceny osobní iniciativou, „duchem“, a které nejsou spekulativní a sobecké. Díky tomu bude práce radostná a povede k dokonalosti jedince i světa.

Pammrová ve svých textech pro *Vesnu* i oba anarchistické časopisy obecně směřuje k „souladné existenci“ a hledá společenské poměry, které nebudou popouzet ke vzájemnému soupeření a bojům. Předpokladem k ohleduplnému soužití je identifikace s vlastní vůlí, nalezení rodového žentství a osobní napojení na tento původní princip. Vizi uplatňuje nejen pro soužití lidí mezi sebou, ale pro vztah s okolím jako takovým: „Úlohou členů kolonie bude: vynalézati postup a prostředky, usnadňující smír se sebou, se sousedem, s potomkem, se zvířetem, s ovzduším a se silami, skrytými v prostoru. S myslí soustředěnou k těžce povinnosti bude zahajována každodenní činnosti zábava“ (Pammrová 1914d, s. 2).

Všeobecný soulad s okolím se vztahuje i k práci. Obdělávání půdy není jen prostá ponižující robota. To poznají obyvatelé obce, pokud naleznou víru v duši zeměkoule a rostlinstva. Programem je „spiritualizace zemědělství“ ve smyslu vzájemného působení všeho živého. Všeživot se projevuje „v úkazech meteorologických a ve vývoji sebenepatrnější traviny a působení těžce na mysl člověka [...]“ (tamtéž, s. 1–2).

Všestranné vzájemné působení se týká i mateřství. Pammrová kritizuje volné sexuální praktiky, protože mají vliv na vše ostatní. Ženám může být upravena cesta k volnému, neotrockému mateřství, ale „plození je něco více ještě nežli pouhé kvasení zárodečného plasma. Slovo chemotropismus [...] má ve světě mateřském docela jiný význam než v kruzích vědeckých“ (Pammrová 1913j, s. 2). Princip je stejný jako u pěstování plodin, které zpětně působí na mysl člověka. Vzájemné působení všech tvorů a jevů na sebe, pokud je souladné, bez střetů a násilí, přísluší k univerzální vůli, jež vede k dokonalosti.

11 Z vymožeností moderní techniky bude v obci pouze vodovod. Poblíž má být železniční zastávka k odvozu a dovozu nezbytného zboží a v zájmu pohodlí hostů, kteří se „do naší Thebaidy“ přijedou zotavit (Pammrová 1914e, s. 2).

12 I v případech, kdy roli informování a propagování převzal jiný autor (srov. např. J. Č. 1914).

6. ZÁVĚR

Přístup Anny Pammrové k individualitě a její pozici ve světě se podobá tomu, jak člověka a novou společnost promýšleli čeští anarchisté v první polovině devadesátých let 19. století. Soulad obou konceptů se dá sledovat jednak v představě jednotné síly, která je založena duchovně a která vše živé posunuje k vyšším úrovním života, ale především v důrazu na nezávislé myšlení jako východisko emancipace a předpoklad napojení na základní duchovní princip.

Do anarchistických periodik (*Zádruchy* a *Mladého průkopníka*) ovšem přispívala až v letech 1912–1914. V téže době psala i pro brněnskou *Vesnu*. Spektrum problémů, k nimž se v těchto časopisech vyjadřovala, bylo poměrně široké: antimilitarismus, kontrola porodnosti, mravnost, mateřství a ženství obecně, ochrana zvířat, pojetí účelné práce a kritika kapitalismu, návrhy společenských reforem ad. Napříč odlišnými tématy pro tři různé časopisy však rozvinula několik tezí, které se vzájemně doplňovaly a tvořily ucelený koncept. V prvé řadě akcentovala nezávislou individualitu, která svou svobodu zakládá na identifikaci s vlastním vědomím. Určujícím rysem osobnosti není tělesnost v celistvém, komplexním smyslu, nýbrž duše, resp. racionální vůle.

Racionalitou nemá na mysli buržoazní a kapitalistická schémata, která omezují myšlení, udržují je ve strnulých strukturách, a navíc staví jednotlivce proti sobě. Pro ženy a všechny potenciálně svobodné bytosti je nemožné v takových poměrech žít, aniž by potlačovaly vlastní rozum a přizpůsobovaly se zautomatizovaným vzorcům. Racionalitou Pammrová nemyslí ani pozitivistickou logiku, která vede k objevům v přírodních vědách nebo lékařství, neboť se jedná o podobně zjednodušující přístup jako v případě měšťanského uvažování — redukuje člověka na stroj, který lze technicky zdokonalovat.

Racionalita vycházející z autonomního vědomí a nezávislá na měšťanských schématech naopak člověka emancipuje od všeho, co znamená civilizace nebo kultura. Je rozmanitější, tvořivější a především zajišťuje kontakt s kosmickými silami, tzn. s všeprostupujícím duchovním zákonem. Ten uvádí individuální vědomí do souladu s okolím (s přírodou, s vesmírem) a vede k soudržnosti lidí k sobě navzájem, k harmonii se všemi ostatními živočichy, rostlinami a přírodními jevy vůbec.

Sebevědomá a souladná existence se vzájemně doplňují. Vedle požadavku autonomní vůle stojí totiž myšlenka vzájemného působení všech jevů na sebe. Jakýkoli čin a jakýkoli jev působí na vše ostatní, a tak se postupně skládá určitý směr vývoje. Vývoj se týká celku světa, ale i všech jednotlivců. Představa vývoje člověka je patrná i z použitých pojmů, např. zušlechťující práce.

S vývojem se pojí také etika: Pammrová rozlišovala jednání, které posunuje vývoj, nebo ho brzdí. K etickým zásadám patří nepůsobit bolest druhým, nejen lidem, ale všemu živému včetně rostlin. Nejedná se o jednostranný příkaz, působení je vždy vzájemné: autonomní vůle a z ní vycházející sebe-vědomá činnost zaručuje soulad s okolím, proto by ke křivdám a zraňování nemělo docházet; a současně platí, že utrpení druhých negativně ovlivňuje naše vlastní vědomí a ruší celkový soulad — je v zájmu každého usilovat o duchovní harmonii s druhými a s okolím, protože bezpráví páchané na jednom člověku zasahuje celou společnost, bolest jednoho postihuje všechny. Když vysvětlovala své vegetariánství a vůbec vztah ke zvířatům, argumento-

vala právě utrpením, které tito tvorové, naši nižší bratři, musejí snášet. Jejich bolest působí na okolní prostředí: „Každý fluidický výron trýzněného organismu zanechává nesmazatelné stopy v okolí [...]“ (Pammrová 1913g, s. 2).

Na uvedených tezích Pammrová stavěla ideál svobodné obce. Mezi hlavní pilíře patřila zušlechťující práce, tedy taková, která je podnícená vědomým zaujetím, vykonávaná s radostí a ve prospěch celku. Do všech aktivit, včetně hrubých rolnických, se promítá princip vzájemného působení. K jeho představení je obdělávání půdy ideálním příkladem. Víra v ducha země zajistí, že květy a plody budou pozitivně působit na mysl toho, kdo je vypěstoval.

Vedle souladného žití, spiritualizace veškeré práce a odmítání luxusu závisí úspěch reformní kolonie na tom, jak se ženy ujmou své úlohy matek a vychovatelek. Kosmické ženství, ženská racionalita totiž daleko spíše vede k souladu s ostatními a s okolím jako takovým než vůle mužská.

Vzhledem k významu mateřství se Pammrová nevyhýbala otázce sexuality. Kritizovala sexuální volnost i používání antikoncepce. K pohlavnímu aktu má podle ní docházet pouze v případě, že pár je v duchovním souladu a je puzen nikoli smyslnou touhou, nýbrž (rodovým) instinktem zplodit potomka. Má jít o svého druhu duchovní zážitek.

Vznešený akt plození vyhovuje souladné existenci s přírodou. Plánování, doslova „programování“ plození s pomocí antikoncepce a současně volný přístup k sexualitě, jež tyto pomůcky umožňují, je v rozporu s jejím náhledem na život. Prostředky proti početí jsou kulturním zásahem do něčeho původního a krásného. Zároveň samotným podlehnutím erotické touze se člověk vzdává vědomí o sobě, a tím i ducha ve vyšším smyslu.

Ne-kulturní divoká příroda pro Pammrovou neznamena pudovost, mravní nevázanost, ale duchovní princip. Co je v člověku přírodní, vede ke svobodě, ale ne ve smyslu tělesných prožitků nebo iracionálních snů, nýbrž racionální vůle. Pammrová rozlišuje u člověka tělo a duši a na úrovni celku světa rozlišuje hmotu a ducha. Lidský intelekt, pokud je skutečně svobodný, živý a tvůrčí, je součástí vyššího vědomí a spoluvytváří ho. Přes základní dualismus má její teorie celostní charakter. Odmítá mechanistický přístup k přírodě, pracuje s myšlenkou všeprostupujících sil, které se skládají v určitý vývoj, a tvrdí, že princip vzájemného působení všech jevů zasahuje kromě mysli také tělo.

PRAMENY

J. Č.: Reformní kolonie. *Vesna* 3, 1914, č. 3–4, 15. 2., s. 1.

Landauer, Gustav: Anarchistické myšlenky a anarchismus. *Záduha* 5, 1913, č. 7, 27. 6., s. 49–52.

Pammrová, Anna: Nezáživné thema. *Ženský obzor* 8, 1909a, č. 4, s. 79–81; č. 5, s. 104–105; č. 6, s. 118–124.

Pammrová, Anna: Ze zápisků nové ženy. *Ženský obzor* 8, 1909b, č. 10, s. 202–205.

Pammrová, Anna: Ares! Ares! *Záduha* 4, 1912, č. 20, 24. 12., s. 153–155.

Pammrová, Anna: Úkoly přetvořovatelů. *Mladý průkopník* 1, 1913a, č. 10, 6. 3., s. 74–78; *Záduha* 5, 1913a, č. 5, 30. 5., s. 36–37; č. 6, 13. 6., s. 45; č. 7, 27. 6., s. 52–53.

Pammrová, Anna: Trapný dohlas přítomnosti. *Vesna* 2, 1913b, č. 7, 1. 4., s. 1–2.

Pammrová, Anna: V době rudých květů. *Záduha* 5, 1913c, č. 2–3, 25. 4., s. 12–13.

- Pammrová, Anna:** Připomínka mnohým. *Vesna* 2, 1913d, č. 9, 1. 5., s. 4; č. 10, 15. 5., s. 4.
- Pammrová, Anna:** Nevšední propaganda. *Vesna* 2, 1913e, č. 10, 15. 5., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Zadržte! *Vesna* 2, 1913f, č. 11, 1. 6., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Týrání a vraždění zvířat. *Vesna* 2, 1913g, č. 12, 18. 6., s. 1–2.
- Pammrová, Anna:** Rozmluva o pochybování. *Záduha* 5, 1913h, č. 9, 25. 7., s. 66–68 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Jaký útvar? *Vesna* 2, 1913i, č. 15–16, 1. 8., s. 2–3.
- Pammrová, Anna:** W. Ostwald a my. *Vesna* 2, 1913j, č. 17, 1. 9., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Pod moderním účesem svítá. *Vesna* 2, 1913k, č. 17, 1. 9., s. 3.
- Pammrová, Anna:** Reformní kolonie. *Vesna* 2, 1913l, č. 20, 15. 10., s. 1–2.
- Pammrová, Anna:** Reformní kolonie. *Vesna* 2, 1913m, č. 24, 15. 12., s. 1 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Příspěvek k „nemravné“ otázce. *Záduha* 5, 1914a, č. 21, 9. 1., s. 167–168; č. 22, 23. 1., s. 175–176 (podepsáno A. P. ... ová).
- Pammrová, Anna:** O „nemravné“ otázce. *Záduha* 5, 1914b, č. 25, 6. 3., s. 198–199; č. 26, 30. 3., s. 206.
- Pammrová, Anna:** Reformní kolonie. *Vesna* 3, 1914c, č. 6, 15. 3., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Reformní kolonie. *Vesna* 3, 1914d, č. 11, 1. 6., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** Reformní kolonie. *Vesna* 3, 1914e, č. 12–13, 20. 6., s. 1–2 (podepsáno A. P.).
- Pammrová, Anna:** ..A nové dějiny započnou! *Vesna* 3, 1914f, č. 15, 1. 8., s. 1–2.
- Pech, Petr:** Dvojitý zápas. *Mladý průkopník* 1, 1912, č. 3, 8. 8., s. 18–19.
- Volfová, Marie:** Diskuse o „nemravné“ otázce. *Záduha* 5, 1914, č. 23, 6. 2., s. 183–184 (podepsáno Mařka Volfová).
- Wells, H. G.:** Budoucnost práce. *Záduha* 5, 1913, č. 9, 25. 7., s. 68–69.
- Wintsch, Jean:** Anarchism dělníka. *Záduha* 5, 1913, č. 17, 14. 11., s. 132–133.

LITERATURA

- Albrecht, Jessica A.:** *Mrs. Rosa Frances Swiney: Agency and Impact of a Theosophical Feminist in the Imperial Discourse on Motherhood and Race.* Diplomová práce. Faculty of Arts, University of Glasgow, Glasgow 2018.
- Bahenská, Marie — Heczková, Libuše — Musilová, Dana:** *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století.* Veduta — Univerzita Hradec Králové, České Budějovice — Hradec Králové 2011.
- Heczková, Libuše:** *Píšíci Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky.* Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.
- Hylmar, Radek:** *Český literární anarchismus v souvislostech socialismu a ženského hnutí (1890–1914).* Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2017.
- Jíroušek, Bohumil:** Anna Pammrová a český feminismus na přelomu 19. a 20. století. In: *Umění a veřejnost v 19. století.* Albis International, Plzeň 1998, s. 137–142.
- Kácha in memoriam.* Nakladatelství Anarchistické federace, Praha 2018.
- Magincová, Dagmar (ed.):** *Michael Kácha (1874–1940).* Nakladatelství Anarchistické federace, Praha 2015.
- Machková, Barbora:** *Michael Kácha a česká literatura.* Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015.
- Šlowik, Olga:** *Literární a feministická publicistika Pavly Moudré.* Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.
- Strube, Julian:** *Occultist Identity Formations Between Theosophy and Socialism in fin-de-siècle France.* *Numen* 64, 2017, č. 5–6, s. 568–595.
- Šmejkalová, Jiřina:** Feministická kritika pokroku a moderní vědy v díle Anny Pammrové. In: Marcela Linková — Alice Červinková (eds.): *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt.* Sociologický ústav AV ČR, Praha 2005, s. 97–113.

Ticháčková, Zuzana: Religiozita v díle Anny Pammrové. *Slovo a smysl* 8, 2011, č. 15, s. 157–171.

Ticháčková, Zuzana: *Filozofie Anny Pammrové*. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014.

Tomek, Václav — Slačálek, Ondřej: *Anarchismus. Svoboda proti moci*. Vyšehrad, Praha 2006.

Urbánková, Vlasta: *Navštivte mne s podzimem. Anna Pammrová a lidé kolem ní*. SURSUM, Tišnov 2016.